

საქართველოს მოსპობა

და

ქართველი ერის გარუსება

და ამის შესახებ ისტორიკოსის პლატონ იოსელიანის
წინასწარმეტყველება.

ზ. ჭიჭინაძისა.

ფასი სამი მანეთი.

1919

სტამბა „განათლება“ დ. ლ. პიტნავასი, გრაფის ქ.
თბილისი.

ქართველი ერის და საქართველოს მოსპობის შესახებ ისტორიკოსის პლატონ იოსელიანის წინასწარმეტყველება.

რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა რაკი საქართველოს სამეფო ჩაიგდო ხელში, მის შემდეგ მან მთელ საქართველოსაც მოავლო თავისი ბოროტების მახვილი და დაეპატრონა ქართველ ერს, შესაჭმელათაც მობოჭეს ხელი და განიზრახეს ამ ერის გარუსება, გადაგვარება, მით უფრო, რადგანაც ქართველთა და რუსთა სჯულიც ერთი არისო, ამიტომ საქართველო რუსეთად უნდა იქცესო.

საქართველოში რუსების შემოსვლის დღიდანვე მიეცნენ ქართველების გარუსების ცდას. ბოროტების განხორციელებისთვის იგინი არაფერს არ იშურებდნენ, ფულებს მრავლად ხარჯავდნენ. ამის საშუალებით ნელნელა ქართველებში მომხრეებსაც პოულობდნენ. ასეთ პირებს ისინი ჩინებს, კარგ ჯამაგირს, საჩუქრებს, თავაზს და ულუფასაც აძლევ-

დენ. ასეთ გამყიდველ პირთა საშუალებით მოიძარ-
თა რუსთა და ქართველთ გაერთიანების მცნება, ანუ
ქართველთა გადაგვარება – გარუსება.

ქართველთ გარუსების მცნებამ ყველა ქართვე-

– 4 –

ლის თავში დაიკავა კარგა დიდი ადგილი. ამ კარ-
გის მცველის ნიადაგს მკაცრად ამზადებდა და ამაგ-
რებდა ის გარემოებაც, რომ გარუსებულ ქართველებ-
მა ხმა მაღლა დაიწყეს ქადაგება: რუსნი და ქართ-
ველნი ერთნი ვართ, ჩვენი სჯულიც ერთია, ამი-
ტომ ჩვენც უნდა უსათუოდ გავრუსდეთ და ერთნი
ვიყვნეთ. მალე გაიწილადა საქმე და ყოველ ქარ-
თველის აუცილებელს მცნებათ შეიქმნა ქართველთ
გადაგვარების აუცილებლობა. ამ აუცილებლობას
სხვათა შორის ქართველნი ასეთის მცნებითაც რთა-
ვდნენ და ასაბუთებდნენ.

ქართული ენა რიღას მაქნისია, ქართულ ენით
პურს ვერა სჭამს კაცი, ქართულ ენამ თავის დრო
გაათავაო, ეხლა რუსობა არის, რუსული ენა უნდა
ვისწავლოთ და არა ქართულიო. ჩვენი მთავრობის
ენაც ხომ ეს არის და აბა ამის დალატი როგორ
იქმნება. რომელი ქართველიც რუსულ ენას არ ის-
წავლის, ის ქართველი ნასწავლ კაცათ არ ჩაითვ-
ლება. ამიტომაც ჩვენს აუცილებელს საქართველო-
ში რუსული ენა შეადგენს და არა ქართული, ეხ-
ლა ქართული ენა გლეხების ენა გახლავთ და ნას-
წავლი ქართველების და თავად-აზნაურების რუსული
ენა. ამ მცნების პროპაგანდას ქართველებში დიდათ
ხელს უწყობდა ის პირობებიც, რომ საქართველოს

– 5 –

რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირების შემდეგ რუსის
მთავრობის მახვილის დამყარებით ქართული ენა

ყველგან დევნას მიეცა, ყველა სამართველოებიდან ქართული ენა განდევნილ იქმნა და მის მაგიერ ყველგან რუსული ენა იქმნა სახმარებლად მიღებული. ქართველთ გონება ისე დაყრუვდა, თვალთ სინათლევ ისე დაუბნელდათ, რომ თუ რუსთა და ქართველთ ერთობა იყო. თუ კი ქართველების გარუსება საჭირო იყო, რატომ რუსების გაქართველება კი აღარ უნდა მომხდარიყოს. არა, ამის შეგნება ქართველებში აღარავის ჰქონდა. 1801 წ. შემდეგიდან რუსის მთავრობის პოლიტიკამ და ჩინ-ორდერებმა ქართველნი ისე გარდაქმნეს, ისე ძირს დასცეს, რომ ქართველთ სანატრელათ მხოლოდ და გარუსება იქმნა გავრცელებული. ამას ქადაგებდა ქართველი შეგნებული ნაწილი და თვით ქართველთ სამღვდელოებაც 1812 წ. შემდეგ.

რუსეთის მთავრობამ ჯერეთ ქართველთ შეგნებული წოდება და ძალა შეისყიდა, ჯერ ამათ დაავალა გარუსების შესახებ ქართველებში ქადაგება. როცა ამ ნატვრის ქადაგება ამ წოდებაში განმტკიცდა, მის მერე მათ ხელი მიჰყვეს და 1812 წ. ქართველი სამღვდელოებაც შეისყიდეს. სამღვდელოება უფრო მალე და ადვილად დაემორჩილა მათ

– 6 –

ბრძანებას და 1818 წ. რაკი საქართველოში რუსის ეგზარხი მოვიდა, იმ დღიდან ქართველ სამღვდელოებამ ეკლესიებში ხმა მაღლა და აშკარათ იწყეს გარუსების შესახებ ქადაგება და ნატვრა მის, რომ რაც შეიძლება ქართველები მალე გავრუსდეთო.

ასეთ მღვდელთა და ბერების წყალობით ქართველნი მოიძულებდნენ ქართველ ენას და ითვისებდნენ რუსულს. ქართველები ისე გაუკუღმართდნენ, რომ 1818 წ. შემდეგ სიტყვა საქართველოც კი შეიძულეს. ამ დროის საქართველოს მთავარმართებელი რუსეთში მინისტრს წერილს სწერს და

ატყობინებს, რომ „ქართველებმა რუსეთი ისე შეიყვარეს, რომ მათ ჰკითხოთ თუ ვინა ხართ თქვენ, და, რომ უთხრას ვინმე ქართველიო, ის მაშინათვე ყვირილით გეტყვის, რომ მე რუსი ვარ და არა ქართველიო“. ეს ცნობები მოყვანილია „კავკასიის აქტებშიაც“.

უნდა მოგახსენოთ, რომ გასყიდულ ქართველთა და ქართველ სამღვდელოების ბოროტებით 1820 წლიდან საერთოთ ქართველნი ისე დაბრმავდნენ და ისე გათახსირდნენ, რომ მათ თავიანთ დედა-ენათ რუსული ენა მიიღეს და ამ ენის აღორძინების და შესწავლის ცდასაც მიეცნენ. დაბრმავება და გათახსირებაც შეიძლება და გადაგვარებაც, მაგრამ რო-

– 7 –

გორც ქართველნი გადაკეთდნენ 1820 წ. ესე კი ყოვლად შეუძლებელია და გონებას მოუფიქრებელი.

ბოროტებამ ქართველებში დიდათ გაიდგა ფესვები და ყოველი ქართველი შეიქმნა მისი მონატრე და მლაღადებელი, რომ მის შვილს უსათუოდ რუსული ესწავლა და არა ქართული. სასწავლებლებში ეხვეწებოდნენ მასწავლებლებს ასე: „ჩვენს შვილებს რუსული ასწავლეთ, ჩვენ მარტო რუსული ენის შესწავლა გვინდა, ქართული საჭირო აღარ არისო“.

ქართველთ ეს უკუღმართი მოსაზრება რუსის მთავრობის წინაშე საქვეყნოთ იქმნა აღიარებული. ეს, რასაკვირველია, რუსის მთავრობისათვის დიდათ მოსაწონი იყო და საქებიც ასეთი ქართველნი. მათგან ასეთებს მთავრობისაგან საჩუქრებიც ეძლეოდათ, ჩინები და პატივისცემაც.

ქართველები და ნამეტურ თავად-აზნაურნი და მასთან შეძლებული ნაწილიც იმას სჩადიოდა და ასრულებდა, რაც რუსის მოხელეებს სურდათ საქარ-

თველოში. ქართველი სამღვდელოება და ეპისკოპოსნი და ბერებიც იმას ქადაგებდნენ, რაც რუსის ეგზარხოსებს სურდათ. რაკი რუსის ეგზარხოსებმა სამღვდელოება ხელში ჩაიგდეს, მას შემდეგ ქართ-

– 8 –

ველს ეკკლესიებში რუსულ ენაზედ წირვა-ლოცვა და გალობაც მოაწყეს. საქმე ისე მოიმართა, რომ მალე ქართველ მიცვალებულებს რუსულათ დაუწყეს წესის შესრულება, ასევე ქორწინება და სხვაც ბევრნი ასეთნი. თფილისის ეკკლესიებშიც კი და ნამეტურ სიონში მოსპობილ იქმნა ქართულ ენაზედ წირვა-ლოცვა და ლაპარაკიც კი.

მალე შესრულდა რუსის მთავრობის ბოროტი ნატვრა და მით გაიჩარხა საქმე. ქართველნი გახდნენ მოძულენი თავის დედა ენის, საქართველოსი, და მის მაგიერ მათ მიითვისეს რუსული. იგინი ყველგან მოურიდებლივ ქადაგებდნენ, რომ დღეის შემდეგ ჩვენი ენა რუსული უნდა იყოს და არა ქართულიო. ასე რომ ამ დროის პირქუმ ქართველებს აღარაფრის აღარ ერიდებოდათ და დღე და ღამ სულ იმის ცდაში იყვნენ, რომ გარუსების გავრცელების ქადაგებაში ყოფილიყვნენ.

მართლაც საქმე გაეწყო მალე ისე, რომ ქართველ კეთილშობილთ და ზოგთ სამღვდელოთა ოჯახებშიაც ქართველებმა რუსულით იწყეს კაკანი. ამ კაკანის წყალობით ქართველთ გარუსება საქებურ საგნათ და საქმეთ გახდა. ჩვენდა სამწუხაროთ და ქართველი ერის ისტორიის სამარცხვინოთ, ქართველებმა, რასაკვირველია, რუსის მთავრობისაგან შე-

– 9 –

სყიდულები, გარუსების ნატვრას ჰქადაგებდნენ არამც თუ მარტოთ თავიანთ ოჯახში, არამედ კარშიაც,

ყველგან საჯაროთ. სწორეთ ამ გარემოებისა და ამ დროის ქართველთ უკუღმართობაზედ სწერს ილია ჭავჭავაძე თავის პოემა „პასუხში“ შემდეგს სიტყვებს:

თქვენ არ ხართ ისა, რომ ღვიძლი ენა,
ბრძანებით დასთმეთ აღმოსაკვეთათ,
შიშით არც კარში და აღარც ხალხში,
მას აღარ ხმარობთ თქვენდა სარცხვენათ.

ილია ჭავჭავაძემ ეს სიტყვები მიუძღვნა პოეტ გრიგოლ ორბელიანს საპასუხოთ მის შესახებ, რომ გრიგორ ორბელიანის დროის ქართველნი ილია ჭავჭავაძის თანამედროვე ქართველ მწერლებს ქართული ენის არ ცოდნას და ღალატს სწამებდენ.

უნდა მოგახსენოთ, რომ ილია ჭავჭავაძის სიტყვები ნათლად სახვენ 1830 წ. ქართველთ ვითარებას და თავიანთ დედა-ენის გმობას, ქართული ენის გმობის და დავიწყების ცდას თვით ქართველთაგან, რომ ცხადია და მართალი, ამას დაასაბუთებს კიდევ შემდეგი ცნობები, რაც მოთხრობილია პოეტის ვახტანგ ორბელიანისაგან და თვით ილია ჭავჭავაძის მოკამათის პოეტის გრიგოლ ორბელიანი-საგანაც.

– 10 –

ერთ დროს მე ვბეჭდავდი ცალკე წიგნათ პოეტ გრ. ორბელიანის ლექსებს. ამ ლექსების დაბეჭვდის და კორექტურის გამო გრ. ორბელიანთან ხშირად დავდიოდი. ერთხელ გაიხელით გრ. ორბელიანთან, მიუტანე ახალი ქართული წიგნები. მისალმების შემდეგ წიგნები სტოლზე დავაწყე. ამ დროს მე დავინახე პოეტის წინ სტოლზედ ქართული გაზეთი „დროების“ ერთი ნომერი, რომელსაც ზედა პირზედ ეს ლექსი ეწერა:

„ვერ ისწავლა მესხმა წერა, ვერა, ვერა
და არც სჯერა, რომ მან ვერ ისწავლა, ვერა ვერა“.

სერგეი მესხი გახლავთ გაზეთ „დროების“ რედაქტორი და ქართულ მწერლობაში კარგათ დამსახურებული და ამაგდარი თავ-დადებული მოღვაწე. თვით ჩემს მასწავლებელთაც მე მესხს ვაღვიარებ და ამან ამაღებინა ხელში კალამი და წამაქეზა მწერლობისათვის.

ასეთი კაცის გაკილვა ხსენებულის სიტყვებით მე დიდათ მეუცხოვა, მეწყინა კიდეც და გრიგოლ ორბელიანის წინაშეც ვეღარ დავითმინე და მთავარმართებლის ხელქვეითს პოეტს მორიდებით მოვახსენე შემდეგი სიტყვა: „ბატონო გრიგოლ! სერგეი მესხმა ქართული ენა ძრიელ კარგათ იცის. თქვენ დაგვიწერდით თქვენებურს გრამატიკას და წასაკით-

– 11 –

ხათ გვიბოძებდით. იქიდან ისწავლიდა მესხი და სხვებიც ისწავლიდნენ წერას და მის მერე ჩვენც ისე ვილაპარაკებდით და ვსწერდით, როგორც თქვენა გსურთ და ბრძანებთ.

მე რომ ამ სიტყვას ვეუბნებოდი, სწორედ ამ დროს იქ შემოვიდა ადრინდელი ჟურნალ „ცისკრის“ რედაქტორი ივან ივანის ძე კერესელიძე. მე სიტყვა დავამთავრე. ივანე კერესელიძემ სალაში მისცა პოეტს. იმავ წუთს გრიგოლმა ივანე კერესელიძეს მიმართა ასეთი სიტყვებით: „ივან ივანიძე! ერთი შეხედეთ ზაქარიამ რა სთქვა: სერგეი მესხმა ქართული ენა ძლიერ კარქათ იცისო“.

ამ სიტყვების გათავების შემდეგ ამათ გადიხით-ხითეს და ლაპარაკიც დაიწყეს გაზ. „დროებაზე“ და ქართულ ენის უცოდინრობის შესახებ.

სწორეთ ამ დროს აქვე გიახლათ მეორე პოეტი ვახტანგ ორბელიანი. ამანაც სალაში მისცა და მერე მათს ლაპარაკში ჩაება. მცირე ხნის შემდეგ გრ. ორბელიანმა შემდეგი სიტყვა სთქვა ჩემი შენიშვნის პასუხი.

ზაქარია! შენ რომ სთქვი, რატომ თქვენ თქვენური გრამატიკა არ დაგვიბეჭდეთო. შენც მართალი ხარ, მაგრამ მაგაზედ აი რას გეტყვი. ჩვენს დროში ქართული ენა აღარავის ახსოვდათ, ყველა

– 12 –

„პორუსკობას“ სჩემობდა. მაშინ ქართული ენა გლახების ენათ იყო მიღებული და ჩვენს ენათ კი რუსული ენა ითვლებოდა, ქართული აღარავის ახსოვდა, ყველა გარუსების გზაზედ იყო დამდგარი. ჩვენ თუ რამეს ვწერდით, ის იყო ჩვენის ნაცნობებისთვის და მეგობართათვის. ქართულს ვინდა რა თავში იხლიდა, – არავინ. ეს სულ ივან ივანიჩის ბრალია, რომ მაგან აიტეხა და ქართული ჟურნალ „ცისკარი“ გამოსცა, თორემ ქართული აღარავის აგონდებოდათ და აბა ჩვენ ვიღასთვის უნდა დაგვებეჭდა.

ამ გარდმოცემას, რასაკვირველია, ივანე კერესელიძეც დაემოწმა და ესეც დაეთანხმა მას. ამ ცნობით ცხადი საქმეა, რომ ილ. ჭავჭავაძის საყვედურის სიტყვებს ნამდვილი ისტორიული ხასიათი ეძლევა და საბუთდება ყოველივე ივ. კერესელიძის სიტყვის დამთავრების შემდეგ. ვახტანგ ორბელიანმაც სთქვა შემდეგი სიტყვა, რომლითაც მას წადილი ჰქონდა, რომ გრ. ორბელიანის სიტყვა და შენიშვნა დაესაბუთებინა თავისი მოგონებულის სიტყვით.

ბატონო გრიგოლ დიმიტრიჩ! აი რა უნდა მოგახსენოთ ამის შესახებ, რომ თქვენა ბრძანეთ ქართული აღარავის უნდოდაო. მე და ნიკო (ზარათა-

– 13 –

შვილი) 1830 წ. ჩვენსა ვიყავით, ერთ ოთახში ვისხედით და ჩვენსა და სხვების ხელთნაწერ ლექსებს

ვარჩევდით. ამ დროს ჩვენთან ოთახში შემოვარდა გაბრაზებული ჩვენი ბიძა და ჩვენ წინ დაინახა ქართული წიგნები. მაშინათვე ჩვენ დაგვიწყო ყვირილი, თქვე წყეულებო, თქვენ მაგაების წერას კი ნუ მისდევთ, აი ამის წერა ისწავლეთ, რომ ჩემს ძმასა და მტერს წინ დაუდგე და ასეთის რუსულის ქალღმერთის ძალით დავამარცხო, თუ არა და მე თქვენი ქართული ნაწერები და ლექსები რათ მინდა, ვერ გაიგეთ, რომ ქართული ენა ეხლა აღარ ვარგა და რუსული ენა არის საჭირო“.

ვახ. ორბელიანის მოწმობით, მათ ბიძას ხელში რუსულათ დაწერილი აპელაციის ქალღმერთის სჯერია. ეს პირი ისე გაცეცხლებულა, რომ მივარდნილა და სტოლზედ რაც რამ ქართული ნაწერები ყოფილა, მოუხვეტია და სულ ბუხარში შეუყრია და დაუწვამს. ეს ცნობებიც მოთხრობილია ნამდვილ ვახ. ორბელიანისაგან და უნდა მოგახსენოთ, რომ ესეც ცხადათ ასაბუთებს ილ. ჭავჭავაძის მოწმობას.

საქართველოს ერის მოსპობის საქმეს, საქართველოს ხსენების გმობას და სხვა ასეთ ბოროტ გარემოებას და აღორძინებას დიდათ დაეხმარა შემდეგი პირობებიც: რაკი 1832 წ. გამოაშკარავებულ

იქმნას საქართველოს განმანთავისუფლებელის საზოგადოების არსებობანი, რომლის მეთაურათაც ირიცხებოდა სოლ. დოდაშვილი, მას შემდეგ რუსეთის მთავრობამ ქართველებს დევნა და ბოროტება უფრო გაუორკეცა. 1832 წ. აღკრძალულ იქმნა ქართული წიგნების გამოცემანი თფილისში, დახურულ იქმნა ყველა ქართული დრო გამოცემანი. წაშლილ იქმნა ყველა ის დაწესებულებანი, რომელთაც ასე ეწერათ: „ქართული კაზიონი პალატა, ქართული ხაზინა, ქართული საექიმო გამგეობა, ქართული სულა ი უპრავა, საქართველოს მთავარმართვებელი“ და

სხვაც ბევრნი ასეთნი. ამიერიდამ ყველა ამათ მო-
ესპო სახელი ქართული და ქართულის მაგიერ ჩა-
წერილ იქმნა კავკასიის. ერთად ერთი ეგზარხოსის
სახელი დარჩა, რომ არ წაშალეს. ეს ვგონებ მი-
ტომ, რომ იგი სჯულის ნაწილი გახლავთ და ვაი
თუ ხალხი აჯანყდესო და მიტომ ამას ხელი არ ახ-
ლეს.

ამიერიდამ მართლაც საქმე ისე მოაწყო, რომ
ქართული ენა ჩავარდა დიდს საგმობელს და სა-
დევენელს პირობებში. ქართული ენა გახდა ქართ-
ველთათვის მეტ ბარგათ და ყველა ქართველს თით-
ქმის მცნებათ გაუხდა გადაგვარება, ანუ გარუსება.
ამაზედ ლაპარაკი და ნატვრა ქართველებს სანაქე-

– 15 –

ბოთაც მიაჩნდათ და ამასვე დიდათ ხელს უწყობდა
ინტელიგენცია, თავად-აზნაურობა და ნამეტურ სა-
მღვდელოება. ასეთ პირებზედ აკაკი ამბობს:

„ქართულზედ რომ ხელს იღებენ,
ველარც რუსულს ახერხებენ,
ქართულ ენას არათ ხდიან,
შვილებს კარგათ არა ზრდიან
ტრედიაკოვსკის აქებენ
და რუსთაველს კი დასცინიან“.

ესევე პოეტი ხომ მეორე უფრო მკაცრს შე-
ჩვენებას ამბობს გადაგვარების შესახებ, მაგ.:

„გადაგვარების მოსურნე
ბუნებისაგან კრულია,
მისი პირადი ღირსება
ყოველგან დაჩაგრულია“-ო და სხ.

ასე თუ ისე, მაინც რუსეთის ბოროტმა პო-
ლიტიკამ თავისი გაიტანა და ქართველთ გარუსების
მონატრენი გაჩნდნენ ქართველებში ისე მრავლად და
ისე მძლავრათ, რომ პირად ლაპარაკს გარდა გაჩნ-
დნენ ისეთნიც, რომელთაც ქართველთ გარუსების სა-

ქმეს აუცილებელ საჭიროებათ სთვლიდნენ და ამ საჭიროებას ხშირათ მეცნიერულის მოსაზრებით და სხვა და სხვა სამეცნიერო წიგნების საშუალებითაც ასაბუთებდნენ.

– 16 –

სხვათა შორის ასეთი პირნი იყვნენ თვით მა-
ლალ წრის წოდებაშიაც და სწორეთ ამის მონატრე
იყო ადრინდელი მთავარმართებლის დირექტორი,
გიორგი მუხრანსკი. კაცი თავის დროის კვალად
მთელს საქართველოში კარგით ცნობილი და სახე-
ლოვანი და მასთანვე იგი იყო დიდი რუსოფილი,
გადაგვარებული არამც თუ მართო გულით, არამედ
სულითაც და მთლად მთელის თავის მოდგმით, მო-
ქმედებით და ცხოვრებითაც. იგი არც უგონო კაცი
იყო, მაგრამ დიდს თანამდებობასთან და ჩინებთან
სასტიკათ გაბრაზებულ იყო და ქართველთ წი-
ნააღმდეგ გაბორეტებული. იგი იყო ნამდვილი სახე
რუსეთის მთავრობის ბოროტების და ბიუროკრატიუ-
ლის ნაწილის.

ამიტომაც ეს კუდამელა გაიძვერა პირი კარ-
გათ შეამკო ილ. ჭავჭავაძემ თავის „ამოცანებში“,
ლექსებითაც პასუხი მიუგო გრ. ორბელიანს. აქ ამ
გიორგი მუხრანსკიზედ ილ. ჭავჭავაძე ამბობს შემ-
დეგ სტრიქონებს:

„კობტაა და ღობე მძვრალა,
პატარა და ჩამომხმარი,
ცხვირ ნისკარტა, ნიკაბ წვეტი,
უჟმაური განს გამდგარი.
ჭკუით და გულით მოცვეთილი,
ქვეყანაზედ უქმად გდია,

– 17 –

თვით მაღლა ზის, ქვეყნის საქმე,
მასაც ფეხებზე ჰკიდია“.

დიახ, ჭემმარიტათ, რომ ეს სტრიქონები ჩინე-ბულათ ხატავენ ჩვენს მტერს. მე ვიცნობდი პირადათ გ. მუხრანსკის და უნდა მოგახსენოთ, რომ ი. ჭავჭავაძის სიტყვები მის შესახებ სწორე და მართალი გახლავთ.

ვიტყვი, რომ გ. მუხრანსკი არამც თუ გარუსებული იყო და მოძალე ქართველთა, არამედ იგი ქვემძრომი იყო და მთავრობის დიდი მომხრე. ეს დირექტორი კაცი, ასეთი დიდი თანამდებობის კაცი, ქართველთ საღალატოთ ჯაშუშის როლსაც კი თამაშობდა თურმე. ეს რომ ასეა და მართალი არის, ამას ასაბუთებს შემდეგი გარემოება:

ადრინდელ „ცისკრის“ რედაქტორმა ივ. კერესელიძემ აი რა მიაშბო, რაც სიტყვა სიტყვით მომყავს აქ:

1860 წ. სტამბის მანქანა გამიტყდა, ჟურნალ „ცისკარს“ საქმე გაუჭირდა და დახურვა ელოდა. მე ჩემი გასაჭირი იმ დროის ქართველობას ვაუწყე, საბეჭდი დაზგის შესაძენათ დახმარება ვთხოვე. გ. მუხრანსკიმ მკითხა რამდენი გინდა ფულიო. მე უთხარი, რომ 1000 მანეთი მეთქი. იმან მითხრა: ხვალ მთავარმართებლის რჩევაში შემოიარე და მე მოგიხერხებ მაგ ფულსო.

– 18 –

მეორე დღეს მე შევიარე გ. მუხრანსკისთან, ჩემის სახელით თავის ხელით თხოვნა დაწერა. მე სახელი და გვარი მოვაწერე და მივეცი თვით მასვე. თხოვნას მან დაუმატა შემდეგი: „რადგანაც ივ. კერესელიძე და მისი ჟურნალი „ცისკარი“ მომხრეა ჩვენი და რუსის მთავრობის პოლიტიკის და იგი არც გარუსებას ეწინააღმდეგება, ამიტომ საჭიროა, რომ მას ერთ დროულათ დახმარება მიეცეს 1000 მან.“.

ივ. კერესელიძემ სთქვა: გ. მუხრანსკის ასეთი აზრი ჩემ შესახებ ძალიან მეუცხოვა, მაგრამ უარი

ველარ უთხარი და მე წაველ დაფიქრებული. მესამე დღეს მე მივედი და მუხრანსკის სიტყვით მომცეს 1000 მან. ასეთი გავლენა ჰქონდა მუხრანსკის მთავრობაზე, მის სიტყვას ყოველთვის გასავალი.

გ. მუხრანსკი ისეთ როლს თამაშობდა თურმე, რომ მის დროს ეს ბედი ბევრს ქართველს გენერალს შურდა და ენატრებოდა. შეიძლება რომ გ. მუხრანსკი, ქართველი თავადის შვილი, დიდი ყმა და მამულის პატრონი, დიდი თანამდებობის კაცი და დიდი ორდენების მქონი, თავის ნებით არ გადაგვარებულიყოს და არც ქართველთ მტერი გამხდარიყოს, შესაძლებელი იყო ეს, მაგრამ იმ დროის რუსის მთავრობის პოლიტიკა ისეთი ბოროტი იყო და ეშმაკური, რომ იგი ძალაუნებურათ იმორჩილე-

– 19 –

ბოდა ყველა ქართველ მოწინავე კაცს და მათს გულში ქრთამებით და ორდერების მიღებით ნერგავდა გარუსების ტრფიალებას და გადაგვარებას.

გ. მუხრანსკი თავის სიცოცხლეში ცხარე მოლაპარაკე და მოტრფიალე იყო ქართველთ გარუსების. ამის შესახებ სჯას იგი არსად იშურებდა, ქართველებში ყოველთვის ლაპარაკობდა თამამათ და პატარა ტომების გადაგვარების აუცილებლობას სხვა და სხვა მეცნიერულის სხოლიობითაც რთავდა. იგი თვით ისტორიულის მაგალითებითაც კი სჯიდა ხოლმე, რომ ქართველები მომავალში ისევ ისე მოვისპობით, როგორც ევროპაში ესა და ეს ერნი მოისპენო. ასეთის ქადაგებით გ. მუხრანსკის გულს ერთხელ გაძღომა ედირსა, ამიტომ მან პირადათ ლაპარაკს თავი დაანება და მან მწერლობითაც დაიწყო სჯა და კამათი ამ საგნის შესახებ. სხვათა შორის მუხრანსკი თავის თეორიას ქართველების მოსპობის შესახებ ასეთის მაგალითებითაც ასაბუთებდა:

საქართველო რომ მოისპობა და ქართველი ერი

რომ გაჰქრება, ამას ეჭვი არ უნდა, ამის მსგავსს მაგალითებს ჩვენ ბუნებაშიაც ვხედავთ, მაგალითებრ: დიდი თევზი პატარა თევზს სჭამს, დიდი მხეცი პატარა მხეცს სჭამს, დიდი ნადირი პატარას ასევე,

– 20 –

დიდი ჭია პატარა ჭიას, ობობაც კი სწუწნის თავის ქსელში გაბმულს მწერს, პატარა ბუზს.

ამიტომ ჩვენ მომავალი არა გვაქვს, ჩვენი არსებობის საქმე წასულია, ამიტომ უფრო უკეთესია ჩვენი გადაგვარება და გარუსება.

ამ პირის აზრებს ქართულს ენაზე პასუხი გაცეს: გ. წერეთელმა გაზ. „დროებაში“ დაბეჭდა ფელეტონი, სახელდობრ „სახარება“, რომელი „სახარებაც“ ასე იწყება:

„მას ჟამსა შინა კაცი იყო ვინმე, რომელმანც უარი ჰყო თავი თვისი, სამშობლო და ძმანი თვისნი და უქადაგებდა მტერსა, რათა მათ აღეხოცნათ ძმანი მისნი, შურმან მტერს დაუბრმავა თვალები“ და სხვაც ასეთი მოტივები.

პეტროგრადს ქართველ სტუდენტებმა რუსულათ გაცეს პასუხი. თფილისში ერთიგ ლექსი გამოუთქვეს, რომელსაც იმ დროს ქალაქში მღეროდნენ. ეს ლექსი მაშინ სახალხოთ გადაიქცა. აქ მომყავს ამ ლექსის რამდენიმე სტრიქონი:

„ოდეს ზღვა დაშრეს, ქვიშა გამოჩნდეს,
ხალხი მთას ვლიდეს სიარულითა,
გვარი შვილს შობდეს, დედა შვილს კლავდეს,
მგელი თავს ადგას ჭიანჭურითა,

– 21 –

მაშინ მოგართვან, რაც რომ გწადიან,
ჩემო კეთილო სიხარულითა“.

მუხრანსკის პასუხი მისცა აგრეთვე პეტრე უმიკაშვილმა. ეს პასუხი დაიბეჭდა 1872 წ. ჟურნალ „კრებულში“, სახელდობრ წერილის „მცირე ტომთა ენებზედ“. ესეც მეტათ კარგი კეთილშობლური პასუხი გახლდათ მუხრანსკის თეორიის შესახებ. ერთი სიტყვით, მოკლეთ უნდა ითქვას, რომ ქართველი ერი მუხრანსკის მოძღვრებას სასტიკის წინააღმდეგობით დახვდა. ქართველ საზოგადოებაში წერილებით წერა გარდა, საუბარი და ლაპარაკიც ხშირათ იმართებოდა და მუხრანსკის ბევრს ემდურებოდნენ ამაზედ.

გ. მუხრანსკის აზრებს პატივის მცემლები იმ დროის რუსეთში უფრო მრავლად ჰყვანდნენ. ესეთი რუსნი გ. მუხრანსკის დიდათ აქეზებდნენ და მის აზრებს მსოფლიო მნიშვნელობას აძლევდნენ. ამით გ. მუხრანსკიც უფრო ქეზდებოდა. სხვათა შორის მოხდა ასეთი საქმეც:

1873 წ. თფილისს გარდაიცვალა გენ. მამუკა ორბელიანი. ამის შესახებ იმ დროს თფ. კლასიკური გიმნაზიის დირექტორმა ჟილიხოვსკიმ ლექცია წაიკითხა და ამ ლექციაში ილაპარაკა ასე:

– 22 –

გენერალი მამუკა იყო კარგი ქართველი და მასთანვე რუს მთავრობის ერთგული გენერალი... რუსეთს საქართველოზედ დიდი ამაგი აქვს დადებული, დიდი შრომა და სისხლი აქვსთ რუსებს დაღვრილი. ქართველები უნდა ეცადონ, რომ რუსეთის მთავრობის წინაშე ეს დავალება გამოისყიდონ. ეს მოხდება მაშინ, როცა ქართველებში მამუკასთანა ერთგული კაცები მრავლათ გამოვლენ.

ქართველნი ამის ცდას უნდა მიეცნენ უსათუოთ, რადგანაც მათთვის ამას მეტი სხვა აღარც არის რამე დარჩენილი. სულ ერთია, მათ მომავალი მაინც არა აქვთ, როგორც პატარა ხალხი, ამი-

ტომ მათთვის ყველაზე უკეთესი იქნება, რომ იგინი გარუსებას გაჰყვნენ და ამით გადაიხადონ თავისი ვალი და საქართველო რუსეთათ იქცეს.

ეს, გინდ ქართველებმა არ ინდომონ, მაინც ამათ დაუკითხავად მოხდება, რადგანაც ქართველებს მომავალი არა აქვთ; მათ განვლეს ყველა ხანა და ეხლა მარტოთ მოსპობის გზაზედ სდგანან.

მოიყვანა კიდევ ასეთი მაგალითი, რითაც მან დაიცვა მუხრანსკის თეორია.

„კაცი იბადება, იზრდება, ბერდება და მერე კვდება. ყველა ეს ხანა ქართველებმა გაიარეს, ეხ-

– 23 –

ლა ქართველები სამარეში წვანან და მათ ერთადერთი მიწის მიყრის მეტი სხვა აღარა უნდათ რა“.

ამ ლექციამ ქართველ საზოგადოებაში დიდი აურზაური და კამათი გამოიწვია. მაინც ეს რუსი იყო ისეთი კაციჭამია და გემნაზიაში შეგირდების მდევნელიც, რომ ამ ლექციის წაკითხვის რამდენიმე წლის წინეთ მას მოწაფეებმა სცემეს და ბალკონიდან ძირს ჩამოაგდეს. არ მოკვდა, მთავრობამ მაინც არ გამოსცვალა და როგორც მონარქიის ცხარე მფარველი, ისევე გიმნაზიაში დასტოვეს დირექტორათ. ამ ცემა-ტყეპის შემდეგ წაიკითხა მან ეს ლექცია ქართველი ერის შესახებ. ამ ლექციის გამო ჟილიხოვსკი სასტიკათ დაგმეს იმ დროის თბილისის რუსულ და ქართულ გაზეთებში.

მართლაცა და მტერ რუსების და ქართველებისაგან გ. მუხრანსკი ისე იყო გათამამებული, რომ მას თავის გამარუსებელი განძრახვა მეცნიერულ გამოკვლევათ მიაჩნდა და იმასაც ფიქრობდა იგი, რომ ჩემი მოძღვრება ბოლოს მსოფლიო მიმართულებას მიიღებსო. ამიტომაც გ. მუხრანსკიმ თავის წიგნის ერთი ცალი თამამად გაუგზავნა იმერეთის ეპისკოპოსს გაბრიელს და თან დაავალა ამ წიგნის გაც-

ნობა.

გაბრიელ ეპისკოპოსმა ამ წიგნს ჯეროვანი ყუ-

– 24 –

რადლება მიაქცია, იგი დროზე გაიცნა და მალე გ. მუხრანსკის ამ რუსული წიგნის შესახებ ქართულად დაწერილი წერილი მოსწერა. ეს წერილები საყურადღებონი არიან დამწერის კეთილშობილურის და მამულისშვილურის მიმართვით. იგი დაბეჭდილია 1894 წ. ჟურ. „მომბეში“. ყოვლად სამღვდელო ქართულად წერილის მოწერას არ მოერიდა, რადგან გ. მუხრანსკის ქართული ენა, წერა-კითხვა და ლაპარაკი კარგათ სცოდნია.

ამის შემდეგ გაისმა ის ხმაც, რომ გ. მუხრანსკისთვის გაბრიელ ეპისკოპოსს წერილი მოუწერია, ამიტომ ქართველ საზოგადოებაში გ. მუხრანსკისა და გაბრიელ ეპისკოპოსის წერილის შესახებ ლაპარაკიც იმართებოდა. ამ დროს, ერთ დღეს, შემთხვევით, ისტორიკოსი პ. იოსელიანი ორბელიანთან გახლდათ. ამ დღეს შემთხვევით გ. მუხრანსკიც იქ მივიდა. ესენი სამივე გენერლები იყვნენ, ერთი სამოქალაქო და ორი სამხედრო. ამათში ლაპარაკი ჩამოვარდა გ. მუხრანსკის წიგნის შესახებ. პლატონ იოსელიანმა გ. მუხრანსკის არ მოუწონა იდეია და ამიტომ ასეთი სიტყვა უთხრა:

„კნიაზო გიორგი! თქვენ დიდი განათლების და დიდი ჭკუის კაცი ბრძანდებით და მასთან დიდი თანამდებობისა, მაგრამ მეც მოგახსენებთ ჩემს პატარა

– 25 –

ქართველების გარუსების შესახებ: საქართველო ძალის კუდსა ჰგავს. როგორც ძალის კუდს ვერავინ გაასწორებს, ისევე საქართველოს ვერავინ შესჭამს და მოსპობს. საქართველო და ქართველი ერი შვი-

დმა სამეფომ ჩაიღო პირში და მათ სურდათ საქართველოს გადაყლაპვა, მაგრამ ჩაყლაპვა გაუჭირდათ, ჩაყლაპვის დროს ყელი გაუსქდათ და საქართველო პირიდან გადმოვარდათ და საქართველო თავისუფალი დარჩა. ასე და ამ გვარად საქართველომ შექამა თავის შემქმელი შვიდი დიდი სამეფო. დღეს საქართველოს შემქმელი სამეფონი დამცირებულნი არიან თვით საქართველოზედ უფრო უარესათ. ქართველთ ჩამყლაპავთა შორის დღეს მერვე ძლიერი სამეფო გახლავსთ რუსეთი. მოვითმინოთ გიორგი და იქნება საქართველომ ამასაც გაუძლოს. მოთმინება ვიქონიოთ და ვნახოთ როგორ რა გათავდება. თუ არა და გარუსება ხომ კარს გვადგია, ამას ხომ ვერსად გავექცევით“.

ასე და ამ გვარი სიტყვებით დააიმედა გ. მუხრანსკი პ. იოსელიანმა. მას შემდეგ განვლო დრომ და გ. მუხრანსკიც სამსახურიდან გავიდა და პარიჟში გადასახლდა. იქ თავისი წიგნაკი ფრანგულ ენაზე ათარგმნინა და ცალკე წიგნათ დაბეჭდა, მაგრამ თავისუფალ ფრანგების წინაშე მან ვერაფერი სახე-

– 26 –

ლი ვერ დაიმსახურა, ნაცვლად ამის ბევრისგან მაგების ცნობაც მიიღო. მერე ამ ფრანგული წიგნის 1500 ც. თბილისში ბერმშტანს მოუვიდა და ამან ეს წიგნები სულ უბრალო სახევე ქაღალდათ გაყიდა.

გ. მუხრანსკი პარიჟში გარდაიცვალა, იგი საქართველოში მოასვენეს. მისმა ნათესავებმა ცხეთაში ძველი აკლდამები გათხარეს და იქ დამარხეს ეს ჩვენი მტერ-მოყვარე.

მის შემდეგ აღიხოცნენ გ. მუხრანსკის ყველა ქართველი გენერლები და დღეს ისტორიკოსი პ. იოსელიანის წინასწარმეტყველება აღსრულდა.

ნეტარ ხსენებულის გაბრიელ ეპისკოპოსის წერილმა, რომელიც „მოამბეში“ დაიბეჭდა, მკაფიოთ

გამახსენა ჩვენი ძველი გიორგი მუხრანსკი, მისი სწავლა, მოძღვრება და განძრახვა.

ვითომდა მეცნიერი ფილოსოფოსი უჯერო და ანგარიშებით სავსე განძრახვა თვის შორის იპყრობდა შემდეგს: დიდ დროის მიმდინარეობის მეოხებით ყველაფერი გარდაქმნას ეძლევა, გარდაქმნის მეოხებით სუსტნი იღუპებიან, ისპობიან, ესენი ძლიერს უერთდებიან, ძლიერნი მაგრდებიან, ვრცელდებიან და ღონივრდებიან.

ენათ-მეცნიერებამ (ფილოლოგიამ) დაგვანახვა, რომ დედამიწაზე ათასამდე ენის ხალხი ყოფილა,

– 27 –

მაგრამ დღეს დედამიწაზე აღარც ხუთასი ენის ხალხი ცხოვრობს. მერე რა იქმნენ ყველა ეს ხალხი?

გ. მუხრანსკის აზრით, ხალხმა ხალხი შესჭამა, მძლავრმა სუსტი გააქრო, გადაყლაპა. ეს უტყუარი ჭეშმარიტება არის.

გ. მუხრანსკის აზრით, ეს დამტკიცებული აღსარება გახლავთ თანამედროვე მეცნიერებისა, ვითომ ამას ჰღაღადებდეს დღევანდელი კოსმოპოლიტიური დემოკრატიზაცია და ახალი სწავლა-განვითარებაც, რადგანაც ასეთ მოვლენას და გადაშენება-გადაყლაპვას ჩვენ თვით ცხოველებშიაც ვხედავთო. მაგალითებრ, დიდი თევზები ყლაპავენ პატარა თევზებს, დიდი ფრინველები – პატარებს, დიდი მწერები – პატარას, ობობაც კი მტრობს და სწუწის თავის ქსელში გახვეულს პატარა მწერს, დიდი პირუტყვი, ანუ ნადირი, პატარას ჰგლეჯავს და სხვა და სხვა.

სახელოვანმა ლეტურნომაც მსგავსება აღიარა რომის იმპერიის უმთავრეს დაცემის მიზეზებათ. უმთავრეს მიზეზათ რომის დაცემისა მონათა ყლაპვა გახდა, აქ რომ მონები არ ეყლაპათ, მაშინ შესაძლებელი იქნებოდა, რომ რომის უზომო ქეიფობის

მიმდევარს დიდს საზოგადოებას თავი გადაერჩინაო, რომ არ დაღუპულიყოვო. ლეტურნოს აზრით იხა-

– 28 –

ტება, თუ გინდათ, რომ მომავლისთვის არ დაიღუპოთო, მაშ უპატრონეთ ღატაკ-უძლურ ხალხს და ჩაყლაპვისაგან დაიფარეთო, თორემ მომავალში რომის ხვედრი ევროპის აყვავებულს სამეფოებს წინ დახვდება და ესენი მოისპობიან ისევე შეუმჩნევლათ, როგორც რომი მოისპოვო. მოძღვრის მოძღვრებიდან ცხადათ ისკვნება ის, რომ უძლურს დადრავს თავი დაანებეთ, თორემ ვაი თქვენი ბრალი მძლავრნოვო.

ამ ჭეშმარიტ მოზღვრების განმარტება აღარ სჭირდება, მგონი არავის უნდა მოეწონოს ის, რომ დღესაც ევროპაში შეძლებულ კაპიტალისტებთაგან შეუძლო მუშები სასტიკათ იჩაგრებიან. ესენი ისე იტანჯებიან, რომ ჯონ სტუარტ მილის და ლეონ ფოშეს სიტყვით, მდიდარ ინგლისში ხშირათ მუშები ცის ქვეშ ათევენ, შეუძლო ღატაკი დედაკაცები სანაგვეზე შობენ ბავშვებს, ამ დროს კი ლორდები მშვენიერ სარეცელზე ხვრინავენ და განისვენებენ. მათთვის ქვემო და ზემო პალატაც არსებობს. ეს დღეს ევროპაში არავისთვის არ არის მოსაწონი, მაგრამ ჩვენში კი იყვნენ და არიან კიდევაც ისეთი მეცნიერ ფილოსოფები, რომელნიც დიდთაგან უძლურის ჩაყლაპვას კანონიერათ სთვლიან. თავიანთ აზრებს ხშირათ დიდებული დარვინის მოძღვრებითაც

– 29 –

ასაბუთებენ და მით ამახინჯებენ ხშირათ თვით დარვინსაც.

აი, რას ბრძანებდა კიდევ და კიდევ გ. მუხრანსკი კავკასიაში და კერძოთ საქართველოში: ცხოვ-

რობს ოცნაირი მილეთის ენის და მწიგნობრობის ხალხი, მაგ.: ქართველები, კახელები, თუშები, ფშავლები, მოხევეები, ხევსურები, მეგრელები, გურულები, რაჭველები, სვანები, იმერლები, ინგილონი, მთიულეები და სხვანი. ყველა ამათ რომ თავიანთ დედა-ენაზე მიეცეთ პირველ დაწყებითი სწავლა. ეს ერთობ შორს წავა. მე უჯეროთ მიმაჩნია, რადგანაც დღეს თუ ხვალ ყველა პატარა მცხოვრებნი უნდა გაწყდნენ და მოისპონ. ამიტომ უმჯობესი იქმნება, რომ გვიან მოსარჩენი ჭირი ადრევე მორჩეს, ყველა ამ პატარა ტომებს თავიანთ დედა-ენის მაგივრად მძლავრის ენაზე მიეცეს სწავლა-განათლება და ამის მეოხებით ეს პატარა ამოსაწყვეტი ერი მალე გაწყდეს, მალე მოისპოს ბრძოლის ასპარეზზე და დიდ ხალხს შეუერთდნენო.

ეს უკუღმართი აზრები ჩვენში მრავალთაგან არ იქმნა მოწონებული და მას საფუძვლიანი პასუხიც გასცეს. პეტერბურგის ქართველ სტუდენტებმა რუსულათ პასუხი დაუწერეს და ცალკე წიგნათ დაბეჭდეს. იმ დროის ადგილობრივ მწერლობა ამან აალა-

– 30 –

პარაკა. ჟურ. „კრებულში“ პ. უმიკაშვილის ვრცელი წერილი დაიბეჭდა, აკაკის ლექსი და „დროებაში“ გ. წერეთლის სახარება. ერთიცა და მეორეც ჩინებულათ არღვევდნენ მეცნიერის ბილწს განზრახვას, გამარუსობის ოსტატობას.

მეცნიერი არ კმაროდა მხილებას და თავის ბოროტ მოძღვრებას დიდებულის დარვინის მოძღვრებითაც ასაბუთებდა, რომ ვითომც ასეთ გადაქმნა-გადაყლაპვას დარვინიც ლაღადებსო, მაგრამ ამაოთ.

დარვინის მოძღვრებით გადაქმნა და გადაშენება რაიმე ძალდატანების გადახტომ-გადასკუპვა ძალადობით კი არ ხდება, არამედ წყნარის, მშვიდობიანი პროგრესული განვითარებით, მიმოსვლით,

წარმატებით, რასაც კაცობრიობა დღითი-დღე ეძლევა. დარვინი ასეთ საგანს და გადაყლაპვას სულ არ ეხება, ეს ჭორებია, მოგონილი ცილი, ასეთი გარდაქმნა-გადაშენებას დარვინი სხვა ნაწილებში ხედავს: ბუნებაში, მშვენიერებაში, მსგავსებაში და სხვაში, რასაც უეჭვოთ ამტკიცებენ დარვინისტებთ შორის სახელოვანი გეკელი, ფოხტი, გეოლოგი ლაელი, შლეიდენი და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვა. მაგრამ ჩვენ ამის არავიციოთ-რა. ჩვენ ვიწამეთ მუხრანსკი, მაგალითსაც მოგახსენებთ.

ერთხელ გრ. ორბელიანმა დამიბარა, მე წავე-

– 31 –

ლი. იქ იყო ივანე კერესელიძეც. სიტყვა ქართულს მწერლობაზე ჩამოვარდა. მერე მე შევბედე, რომ თქვენმა დროის კაცებმა ვერაფერი გააკეთეთ, გაკეთებას გარდა დიდთაგან პატარის გადაყლაპვაც კანონათ აღიარეთ. მიუთითე გ. მუხრანსკზე. გრ. ორბელიანი დაფიქრდა და ი. კერესელიძეს მიმართა:

– ივან ივანიჩ! შენ მითხარ, მაშ ჩვენ დავრჩებით, მაშ ასე არ იქნება, როგორც მუხრანსკი ბრძანებს?

– ეჰ, დავრჩებით კი არა, ჩვენი საქმე წასულია, ჟილიხოვსკიმ ტყუილათ კი არ გაგვითხარა სამარე.

მე უკმაყოფილო დავრჩი, საყვედურები უთხარი ივან ივანიჩს, მაგრამ ისინი მაინც იმას მარწმუნებდნენ, რომ მომავალში პატარა ტომები უნდა მოისპოსო. გრ. ორბელიანმა თქვა:

– ჩვენ იმედი 1850 წ. გადავიწყვიტეთ, იმიტომ დავანებეთ თავი წერას, თორემ ასე რათ იქნებოდა. ჩვენ თუ ვწერდით რამე ლექსებს, იმასაც შინაურულათ და არა დასაბეჭდათ. ბეჭდვა ვინ იცოდა. ეს სულ ივან ივანიჩმა აიტეხა, რომ „ცისკრის“ ბეჭდვა დაეწყო, თორემ ვინ რა თავში იხლიდა ქარ-

თულს. ქართული გლეხების ენათ შუაქმნა.

ასე ოცნებობდნენ ჩვენი ნეტარ ხსენებული

– 32 –

ცხოვრებული მამები, ასე ინახავდნენ ისინი თავიანთ გულსა და თვალებს.

დ. მუხრანსკი პარიზში წავიდა, თავის მეცნიერება იქ რუსულიდან ფრანგულათ ათარგმნინა და დაბეჭდა კიდევ. ეგონა, მით გააკვირვებდა თავისუფალ ფრანგებს, მაგრამ ამაოთ. მისი გამოცემა მთლად თბილისში გამოიგზავნა, მე ფუთობით ვიყიდე და სახევ ქალაქდათ გავყიდე. ასეთი ხვედრი მოევლინა მუხრანსკის მეცნიერებას.

დასასრულ, უნდა ვთქვათ შემდეგი: მთელი ქართველობა დიდათ იყო დანაღვლიანებული და ყველას იმედი ჰქონდათ გადაწყვეტილი, რომ რუსეთის მონარქიის წყალობით საქართველო მალე მოისპობა და ქართველი ერიც გადაგვარდებაო. ამიტომ იყო რომ ქართველი ერის საუკეთესო ძალა, მწერლობა გოდებას და გლოვას მისდევდა. მადლობა ღმერთს, რომ ჩვენი დღენი ისე არ გათავდა და მუხრანსკის თეორიის თანახმათ არ მოვისპვნით.